

ORGANY W KOŚCIOŁACH ARCHIDIAKONATU
ŁOWICKIEGO W XVIII WIEKU

Archidiakonat łowicki złożony z trzech dekanatów: łowickiego, rawskiego i skierniewickiego znajdował się na terytorium rozległej archidiecezji gnieźnieńskiej, która w 1818 roku utraciła m.in. archidiakonat łowicki na rzecz erygowanej archidiecezji warszawskiej położonej w Królestwie Polskim.

Do czasów utworzenia Królestwa Polskiego informacje o organach znajdujących się w kościołach parafialnych z terenu archidiakonatu zawierają w głównej mierze akta wizytacyjne. Akta wizytacji archidiakonatu łowickiego przechowywane początkowo w Gnieźnie, trafiły za pośrednictwem konsystorza generalnego kaliskiego (prawdopodobnie w 1822 roku) do Warszawy, gdzie w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej uległy zniszczeniu w 1944 roku.¹

Szczęśliwym trafem ocalało kilka ksiąg zawierających osiemnastowieczne wizytacje kościołów w archidiakonacie łowickim. Archiwum Diecezji Włocławskiej przechowuje trzy tomy akt wizytacji z 1759 roku dla dekanatów: łowickiego, rawskiego i skierniewickiego. Archiwum Archidiecezji Warszawskiej ma akta wizytacji całego archidiakonatu z lat 1761–1763 i luźne, nieliczne zachowane spisy inwentarzy poszczególnych świątyń. W Archiwum Kapituły Łowickiej znajduje się pewna ilość akt wizytacji i spisów inwentarzy z kościołów położonych w omawianym archidiakonacie.

Z czasów Królestwa Polskiego pochodzą trzy zespoły archiwalne, które zawierają m.in. informacje o organach – czerpałem z nich materiał uzupełniający do niniejszej pracy. Są to akta poszczególnych kościołów i cmentarzy zgromadzone w zespołach: Komisja Województwa Mazowieckiego i Centralne Władze Wyznaniowe (w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie) oraz Anteriora Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego (w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi). Pewien zasób informacji pochodzi z archiwów parafialnych w Głuchowie i Skierniewicach.

W opracowaniu przedstawiłem wyczerpująco kwestie z zaledwie wycinkowego okresu obejmującego lata 1759–1763. Ubogi, a nade wszystko niepełny materiał źródłowy pozbawił mnie szansy dokładnego omówienia tematu w pozostałych latach tego stulecia. Historyczne założenia monografii sprawiły, że piszę też o organach z kościołów, które znajdują się obecnie w obrębie terytorialnym diecezji łódzkiej. Z tych samych względów w pracy znalazły się dane o organach z kościołów, które nie istnieją.

Należy założyć, że uzyskane drogą kwerendy archiwalnej informacje zawierają nieścisłości. Organy nie były przecież przedmiotem szczególniejszych zainteresowań wizytatorów i administratorów parafii. O organach piszą oni mało, niekiedy nawet przemilczają tę kwestię. Zapisy nie mają jednolitego charakteru, czasem informacja ograniczona jest do stwierdzenia faktu obecności lub braku instrumentu. Rzadko jest odnotowany prawidłowo typ instrumentu, np.: organy, pozytyw. W nielicznych przypadkach wspomniane są szczegóły techniczne dotyczące konstrukcji organów, np.: liczba głosów, ilość miechów. Dane takie muszą wystarczyć, choć przyznam, że na ich podstawie trudno zrekonstruować wiarygodny obraz zagadnienia. W trosce o rzetelność interpretacji przekazałem źródłowym skonfrontowałem ich treść z podobnymi zapisami osiemnastowiecznymi dotyczącymi terenów ościennych. Mimo starań, jakie podjąłem, aby napisać wolną od nieścisłości monografię, stwierdzić muszę, że nawet

¹ Ks. Stanisław Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, [w:] „Archiwa, biblioteki i muzea kościelne”, t. 28, s. 57, 58.

najdoskonalsze badania porównawcze nie były w stanie zastąpić informacji źródłowych, a możliwość uzyskania tych cennych przypadła bezpowrotnie w 1944 roku.

W archidiakonacie łowickim występowała większość odmian instrumentu określonego ogólnym mianem organy: organy wielkie, organy, pozytywy stojące, pozytywy szkatulne. Wymienione nazwy mają obecnie znaczenie historyczne, ponieważ nie stosowane od lat stały się niezrozumiałe. W trosce o czytelność tekstu podam krótkie ich wyjaśnienia.

Organy wielkie: nazywano tak niegdyś organy mające dwie klawiatury ręczne i klawiaturę nożną, liczba głosów nie odgrywała w tym wypadku pierwszorzędnej roli. Prospekt organów wielkich był najczęściej „podwójny”, składały się nań dwa pozornie niezależne instrumenty: w balustradę wbudowywano pozytyw przedni, zaś organy właściwe umieszczano w głębi chóru muzycznego. Elementem jednoczącym organy z pozytywem był wspólny stół gry, jedna z klawiatur ręcznych (częściej dolna) służyła do gry na pozytywie, druga do gry na organach właściwych. Klawiatura nożna podporządkowana była zawsze organom.

Organy: prawidłowo zastosowany termin odnosił się do instrumentu mającego prospekt, klawiaturę ręczną i klawiaturę nożną. Przeciętne organy barokowe liczyły kilkanaście głosów.

Pozytywy stojące: instrumenty mające tylko ręczną klawiaturę, z prospektem. Jeżeli w wyniku przeróbki dobudowywano do pozytywu klawiaturę nożną, zaznaczano, że jest to „pozytyw z pedałem”, a nie organy. Pozytywy stojące, w odróżnieniu od „stawianych” pozytywów szkatulnych, były instrumentami nieprzenośnymi. Duże kilkunastogłosowe pozytywy nie odbiegały wyglądem zewnętrznym od organów.

Pozytywy szkatulne: interesujący opis takiego instrumentu zanotował w 1817 roku proboszcz parafii Winnica w diecezji płockiej – „Lubo prawda były dawniey malenkie organki, ktore według potrzeby staruszek organista Pudliszewski mający lat 80 wzięwszy pod pachę przewoził z mieysca na mieysce, lecz te przez nieostrożność Johana Schwartza mularza robiącego na dachu kościelnym spuszczeniem cegły zostały zgruchotane bez wszelkiego sposobu naprawy...”² Pozytywy szkatulne różniły się od pozytywów stojących wielkością i brakiem cokołu. Ustawiane były na stole (stąd inna nazwa instrumentu: pozytyw stołowy), miały klawiaturę ręczną, piszczałki należące do kilku głosów zamknięte były w skrzynce (szkatułce).

Pozytywy szkatulne pełniły tę rolę, jaką od połowy XIX wieku powierzono fisharmoniom. W niezamożnych parafiach były jedynym instrumentem, w zasobniejszych używano ich w razie awarii organów lub pozytywu stojącego. Dzięki małym rozmiarom i zwartej konstrukcji pozytywy szkatulne używane bywały także podczas procesji w święto Bożego Ciała.

Można przyjąć, że w XVIII wieku znaczna większość kościołów archidiakonatu łowickiego posiadała jeden z wymienionych wyżej typów organów. Z ośmiu świątyni nie zdołałem zebrać danych świadczących o obecności lub braku instrumentu muzycznego. Są to kościoły w Boczkach, Budziszewicach, Siostr Bernardynek i Księży Misjonarzy w Łowiczu oraz nie istniejące obiekty: kościół pod wezwaniem Świętego Ducha w Bolimowie, Świętego Jana w Łowiczu, Świętego Stanisława w Rawie Mazowieckiej i w miejscowości Malecz.

W niektórych kościołach stwierdziłem brak organów. Nie było ich w nie istniejącym już obiekcie w Tobiaszach (1759)³ i w Żelechlinku (1759)⁴. Żelechlinek otrzymał jednak wkrótce szkatulny pozytyw (wspomniany w 1762 roku).⁵ Jest to jedyny

² Archiwum Diecezji Płockiej, *Wizytacja parafii Winnica z 1817 r.*

³ Archiwum Diecezji Włocławskiej (ADW), *Wiz.* 38, s. 10.

⁴ ADW, *Wiz.* 44, s. 79.

⁵ Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (AAW), *Wizytacja archidiakonatu łowickiego z lat 1761–1763*, s. 54.

uchwycony przeze mnie fakt erekcji organów na terenie archidiakonatu w XVIII wieku.

Brak właściwego materiału archiwalnego nie pozwala na sumaryczne zajęcie się sprawą instrumentów organowych na omawianym obszarze, tak że zmuszony jestem pisać o nich osobno. Dla ułatwienia stosuję alfabetyczny układ haseł (nazw miejscowości).

Bednary

Pierwsza wiadomość o pozytywie pochodzi dopiero z 1759 roku; był to instrument w złym stanie, a więc zapewne nienowy. Parafia nie zatrudniała wówczas organisty.⁶ W 1763 roku zanotowano, że pozytyw trzeba restaurować (wpis w dekreście reformacyjnym).⁷

Bełchów

Nie znamy daty erekcji organów w tej miejscowości. Pierwsza wzmianka o pozytywie potrzebującym reperacji (więc starszym) pochodzi z 1759 roku.⁸ W 1763 roku odnotowano, że na nowym chórze muzycznym stanął pozytyw zreperowany kosztem proboszcza.⁹ Wzmianki z XIX wieku powiększają zasób wiadomości o tym instrumencie: miał on 6 głosów i dwa miechy.¹⁰ W 1867 roku dostał go organmistrz Józef Szymański jako jeden z ekwiwalentów za nowe organy (wartość pozytywu oceniono wówczas na 50 rubli srebrem).¹¹

Białylin

Pierwsza wiadomość o pozytywie pochodzi dopiero z 1759 roku; kościół posiadał wówczas dobre organy (zapewne pozytyw), które wcześniej zreperowano kosztem proboszcza.¹² W 1761 roku wspomniano tylko o organiście.¹³ W 1821 roku zapisano w spisie inwentarza informację o sześciogłosowym pozytywie,¹⁴ być może były to organy, o których napisano w 1759 roku.

Boguszyce

Kościół boguszycki, choć posiadał organy już w XVIII wieku, czekać musiał na odnotowanie tego faktu aż do 1816 roku.¹⁵ Podano wtedy, że w 1805 roku kosztem proboszcza gruntownie zreperowano sześciogłosowy pozytyw, nowa klawiatura, nowe miechy, nowe niektóre piszczałki). Zakres prac restauracyjnych świadczył o dawności pozytywu – istniał on na pewno w XVIII wieku. Hipotezę potwierdził zapis z 1762 roku mówiący o organiście w Boguszycach.¹⁶

Bolimów, kościół parafialny

Skąpe informacje nie pozwalają na pełną rekonstrukcję faktów związanych z organami w tym obiekcie. Kościół parafialny posiadał na pewno organy w XVII wieku. Z 1710 roku pochodzi informacja o śmierci organisty.¹⁷ Kolejny organista Bartłomiej

⁶ ADW, Wiz. 31, s. 23.

⁷ AAW, Wiz. 1761–63, s. 338.

⁸ ADW, Wiz. 44, s. 23.

⁹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 351, 356.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Komisja Województwa Mazowieckiego (KWM), sygn. 1175.

¹¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Warszawie, Rząd Gubernialny Warszawski, Referat VI, sygn. 129, rok 1873.

¹² ADW, Wiz. 44, s. 53.

¹³ AAW, Wiz. 1761–63, s. 9.

¹⁴ AGAD, KWM, sygn. 1171.

¹⁵ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi (AWŁ), mf. 123097, s. 353, 438.

¹⁶ AAW, Wiz. 1761–63, s. 261.

¹⁷ AGAD, Archiwum Roskie, część gospodarcza II, VII.

Gniewkowicz (ur. 1691) pełnił w Bolimowie obowiązki pisarza i organisty u fary w 1750 roku.¹⁹ Pierwszy opis organów zanotowano dopiero w 1809 roku – miały 10 głosów.¹⁹ Zdjęcie archiwalne ustala przybliżony czas powstania obiektu na połowę XVIII wieku.²⁰ Barokowe organy bolimowskie były w rzeczywistości pozytywem stojącym (nie miały klawiatury nożnej).

Bolimów, kościół filialny

Znajdują się tu najstarsze zachowane organy w archidiakonacie, sześciogłosowy pozytyw (obecnie 5 głosów) wykonano zapewne około 1635 roku. W XVIII wieku wspomniano o nim trzykrotnie.²¹

Budziszewice

W XVIII wieku nic nie napisano o instrumencie muzycznym. Organ (zapewne pozytyw stojący) o 8 głosach notowane są dopiero w 1810 roku²² – niewykluczone, że był to instrument barokowy.

Chruślin

Pierwsza wiadomość o instrumencie pochodzi z 1756 roku; kościół posiadał wówczas dobry pozytyw szkatulny.²³ W 1763 roku inwentarz wspomina ten sam instrument.²⁴ Pozytyw szkatulny zastąpiony został pozytywem stojącym w 1816 roku.²⁵

Czerniewice

W 1762 roku znajdował się tu: „Pozytyw o sześciu głosach dobry z bębnami dwiema”.²⁶ Trudno dziś stwierdzić, czy „bębny” to miechy, czy może dwie piszczałki imitujące dźwięk kotłów. Instrument przetrwał do 1867 roku.²⁷

Dmosin

Najwcześniejsza wiadomość o pozytywie pochodzi z 1760 roku,²⁸ ten sam mały instrument notowany jest w 1797 i około 1803 roku.²⁹

Domaniewice, kościół parafialny

Pierwsza pośrednia wiadomość o organach w kościele parafialnym pochodzi z 1759 roku (wspomniany organista).³⁰ W 1763 roku wzmiankowany jest zepsuty pozytyw, zapewne starszy instrument,³¹ który naprawiono w 1795 roku.³²

Domaniewice, kaplica

Znajduje się tu najślynniejszy instrument archidiakonatu, pozytyw z prospektem w kształcie orła. W wizytacji z 1759 roku zaznaczono, że jest on nowy i dobry,³³

¹⁸ AGAD, Archiwum Roskie, część gospodarcza II, VIII/1.

¹⁹ Archiwum Kapituły Łowickiej (AKŁ),teczka Bolimów.

²⁰ Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Archiwum Fotograficzne, negatyw nr 1521.

²¹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 168; AKŁ,teczka Bolimów.

²² AWŁ, mf. 123100, s. 301.

²³ AKŁ,teczka Chruślin.

²⁴ AAW, Wiz. 1761–63, s. 381.

²⁵ AGAD, KWM, sygn. 1198.

²⁶ AAW, Wiz. 1761–63, s. 124.

²⁷ AAW, Akta Dzickana Rawskiego, spisy inwentarza z 1886, 1887 i 1892 roku.

²⁸ AKŁ,teczka Dmosin.

²⁹ Tamże, w 1761 roku wspomniano o domu dla organisty; AAW, Wiz. 1761–63, s. 17.

³⁰ ADW, Wiz. 31, s. 54.

³¹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 284, 293.

³² Ks. T. Bojański, *Dokumentacja zabytkowych organów w kaplicy p.w. Narodzenia NMP w Domaniewicach...*, Warszawa 1974 (maszynopis), egzemplarz w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

³³ ADW, Wiz. 31, s. 55.

cztery lata później ponownie napisano, że jest to instrument nowy.³⁴ Na podstawie obydwu informacji przyjąć należy, że słynny pozytyw powstał około 1750 roku. W 1795 roku potrzebujący naprawy instrument „przereformowano”,³⁵ na czym polegały wprowadzone zmiany, nie wiadomo.

Główno

Kościół w Głównie posiadał w 1763 roku nowe, dziesięciogłosowe organy,³⁶ nie był to zapewne pierwszy instrument w tym obiekcie. Wizytacja z 1797 roku notuje te same organy.³⁷

Głuchów

Nie znamy daty erekcji instrumentu muzycznego w Głuchowie, wiemy, że pozytyw wzniesiono w czasie kadencji księdza Tomasza Petrycjusza (1690–1710). Z faktem tym związane jest ciekawe zdarzenie: „Za czasów ks. Petrycjusza robił w Głuchowie pozytyw organmajster Karol Wisgert – potrzeba mu było drewek do ognia dla lutowania i stał się cud, bo gdy chcieli porąbać leżące, jako rzecz zniszczoną, P. Jezusa, zawisła im w powietrzu siekiera”.³⁸ Dobre organy (zapewne pozytyw zbudowany przez Wisgerta) notowane są w 1759 roku,³⁹ dobry pozytyw wzmiankowany jest także w 1762 roku.⁴⁰ W 1819 roku proboszcz ubiegał się o przydział organów z któregoś z suprymowanych kościołów klasztornych, najchętniej z kościoła po ojcach dominikanach w Warszawie, w związku ze złym stanem pozytywu głuchowskiego.⁴¹ Przeniesione z Warszawy (?) organy stanęły w Głuchowie przed 1825 rokiem,⁴² czy był to instrument poddominikański, nie wiadomo.

Godzianów

Stary pozytyw notowany jest w 1748 roku.⁴³ Stojący pozytyw sprawiony przez proboszcza wspomniany jest po raz pierwszy w 1777 roku,⁴⁴ z treści zapisu wynika, że mógł to być instrument starszy, po generalnym remoncie. Nowy pozytyw, a może ten, o którym napisano w 1777 roku, istniał w Godzianowie w 1788 roku, miał 7 głosów.⁴⁵ Wspominają o nim inwentarze z XIX wieku do 1858 roku.⁴⁶

Inowłódz, kościół parafialny

Organy (może pozytyw) znajdowały się w kościele parafialnym w 1762 roku.⁴⁷ Jeżeli ten instrument przetrwał do 1817 roku,⁴⁸ czyli do daty kolejnego zapisu dotyczącego organów, był to pozytyw wymagający wówczas reperacji.

Inowłódz, kościół Świętego Idziego

Jedyna wzmianka o instrumencie muzycznym pochodzi z 1762 roku; istniał wtedy w kościele dobry pozytyw.⁴⁹

³⁴ AAW, Wiz. 1761–63, s. 291.

³⁵ Zob. przyp. 32.

³⁶ AAW, Wiz. 1761–63, s. 361.

³⁷ AKŁ,teczka Główno.

³⁸ Archiwum Parafii Głuchów, Księga wizyt biskupich w parafii Głuchów, s. 11.

³⁹ ADW, Wiz. 44, s. 72.

⁴⁰ AAW, Wiz. 1761–63, s. 266.

⁴¹ AGAD, KWM, sygn. 1240.

⁴² Tamże.

⁴³ AAW, Wizytacje parafii Godzianów (bez sygnatury).

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ AGAD, KWM, sygn. an¹.

⁴⁷ AAW, Wiz. 1761–63, s. 81.

⁴⁸ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (BUJ), Akta kościelne dotyczące powiatu Rawskiego, sygn. 6565 IV, k. 18v.

⁴⁹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 85.

Janisławice

Do dziś istniejące osiemnastowieczne organy (pozytyw z dobudowaną później klawiaturą nożną) zbudowane zostały w I połowie XVIII wieku. W 1759 roku zanotowano, że zreperowane zostały kosztem proboszcza.⁵⁰ W 1761 roku wspomniano o pozytywie nie podając bliższych szczegółów.⁵¹

Jeżów, kościół parafialny

Instrument muzyczny w Jeżowie istniał już zapewne w XVII wieku. W 1762 roku notowany jest dobry pozytyw stojący.⁵² W 1802 roku podano, że pozytyw liczył 8 głosów i miał dobudowany pedał z trzema głosami.⁵³ Kiedy rozbudowano instrument i dodano do niego klawiaturę nożną, nie wiadomo. W 1818 roku zbudowano w Jeżowie nowe organy z pedałem.⁵⁴

Świątynia posiadała w XVIII wieku niezależnie od pozytywu stojącego pozytyw szkatulny, liczył on 5 głosów, wspomniano go w inwentarzu z 1802 roku.⁵⁵

Jeżów, kościół cmentarny

Kościół posiada pozytyw (właściwie tylko jego obudowę), który powstał około 1800 roku. Niewykluczone, że instrument ów już w XVIII wieku znajdował się w obiekcie.

Kocierzew

W XVIII wieku kościół posiadał najpierw pozytyw szkatulny, który zakupił w 1688 roku ksiądz Jakub Firlej, wikariusz kocierzewski.⁵⁶ W 1720 roku pozytyw znajdował się w złym stanie; notkę o podobnej treści sporządzono też w 1745 roku.⁵⁷ Mały pozytyw reperowano w 1748 roku.⁵⁸ Drugi pozytyw stojący wspomniany jest w 1769 roku, został wówczas zreperowany.⁵⁹ Posytyw ów przetrwał do około 1873 roku, miał 7 głosów i dwa miechy.⁶⁰

Kołacinek

Pierwsza wzmianka o pozytywie pochodzi z 1759 roku,⁶¹ wspomniano o nim także w 1761 roku.⁶² W inwentarzu z 1799 roku czytamy, że na nowym chórze muzycznym znalazł się pozytyw stojący o czterech głosach;⁶³ czy był to nowy instrument, nie wiadomo.

Kompina

Nie znamy daty erekcji organów w tej miejscowości. W 1759⁶⁴ i 1762 roku⁶⁵ parafia zatrudniała organistę, istniały więc jakieś organy. Inwentarze z 1796⁶⁶ i 1824

⁵⁰ ADW, Wiz. 44, s. 45.

⁵¹ AAW, Wiz. 1761-63, s. 12.

⁵² Tamże, s. 276.

⁵³ ADW, Wiz. 126, s. 14.

⁵⁴ AWŁ, mf. 123191, s. 529.

⁵⁵ ADW, Wiz. 126, s. 14.

⁵⁶ AKŁ, Akta Proboszcza Kocierzewskiego od 1548 r. do 1863 r., k. 121.

⁵⁷ Tamże, k. 17v, 44, 52.

⁵⁸ Tamże, k. 55.

⁵⁹ Tamże, k. 48.

⁶⁰ AGAD, KWM, sygn. 1267, 1294.

⁶¹ ADW, Wiz. 31, s. 47.

⁶² AAW, Wiz. 1761-63, s. 24.

⁶³ AKŁ, Wizytacja parafii Kołacinek, 1799 rok.

⁶⁴ ADW, Wiz. 31, s. 20.

⁶⁵ AAW, Wiz. 1761-63, s. 158.

⁶⁶ Ks. Józef Wieteska, *Parafia Kompina* (monografia historyczna), 1948 rok.

roku⁶⁷ mówią o starym szkatulnym pozytywie, który miał 6 głosów. Kolejno instrument zbudowano w Kompinie w 1837 roku.⁶⁸

Krzemienica

Stare, znajdujące się w oplakanyim stanie organy (pozytyw?) notowane są w 1762 roku,⁶⁹ wcześniej, w 1759 roku, wspomniany jest organista.⁷⁰

Kurzeszyn

Wiadomość o nowym pozytywie stojącym pochodzi z 1762 roku,⁷¹ czy wcześniej kościół posiadał instrument, nie wiadomo. Pozytyw przetrwał zapewne do czasów I wojny światowej; miał on początkowo 9 głosów.⁷²

Lipce, kościół parafialny

W 1759 roku znajdował się w tym kościele zły pozytyw,⁷³ a więc starszy instrument. Około 1836 roku zastąpiono go innym pozytywem, również starym.⁷⁴

Lipce, kościół cmentarny

Znajduje się w nim obecnie zabytkowy, zachowany w szczątkowym stanie pozytyw barokowy. Jest to zapewne jeden z instrumentów, które stanowiły wyposażenie kościoła parafialnego w I połowie XIX wieku.

Lubochnia

W 1762 roku przy kościele mieszkał organista; zapisano też, że istnieje legat na zbudowanie dużego pozytywu.⁷⁵ Okazałego instrumentu widocznie nie wzniesiono skoro inwentarz z 1810 roku notuje tylko pozytyw szkatulny o sześciu głosach.⁷⁶

Łęgonice (miasto)

Wizytacja z 1762 roku notuje zreperowany ostatnio pozytyw.⁷⁷

Łęgonice (wieś)

Kościół miał pozytyw w 1762 roku.⁷⁸

Łowicz, kościół kolegiacki

W XVIII wieku kościół posiadał następujące instrumenty: organy wielkie zbudowane w 1654 roku o dwóch klawiaturach ręcznych i klawiaturze nożnej. Był to największy instrument w archidiakonacie, liczył 24 głosy; pozytyw (organum minus), siedemnastowieczny zapewne instrument – nie znamy miejsca jego lokalizacji. Od 1756 roku mianem „organum minus” określano pozytyw w kaplicy Komorowskiego, były to małe organy zbudowane w 1695 roku lub 1696 roku dla kaplicy Wężyka, a w 1756 roku przeniesione do kaplicy Komorowskiego; w 1779 roku zostały przebudowane. W kaplicy Lipskiego znajdował się pozytyw zbudowany w 1647 lub 1648 roku. Kaplica Prażmowskiego posiadała zapewne osobny pozytyw do 1756 roku. O pozytywie w kaplicy Tarnowskiego mamy wiadomości tylko z XVII wieku; może istniał również w następnym stuleciu. W kaplicy Wężyka znajdował się pozytyw wznie-

⁶⁷ AGAD, KWM, sygn. 1055.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 134.

⁷⁰ ADW, Wiz. 38, s. 2.

⁷¹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 208.

⁷² AWL, mf. 123236, s. 102, 162, 211, 366, 906.

⁷³ ADW, Wiz. 44, s. 12.

⁷⁴ AGAD, KWM, sygn. 1066.

⁷⁵ AAW, Wiz. 1761–63, s. 77, 78.

⁷⁶ AAW, sygn. F. 7. 26.

⁷⁷ AAW, Wiz. 1761–63, s. 92.

⁷⁸ Tamże, s. 108.

siony w 1695 lub 1696 roku, a w 1756 roku przeniesiony do kaplicy Komorowskiego, później kaplica Wężyka posiadała również swój pozytyw. Przenośny pozytyw (pozytyw szkatulny) wzmiankowany jest w 1700 roku; służył on podczas procesji w dniu święta Bożego Ciała.⁷⁹

Łowicz, kościół parafialny pod wezwaniem Świętego Ducha

Z braku odnośnych źródeł archiwalnych trudno ustalić od kiedy kościół posiadał organy. Pożar świątyni w 1753 roku doprowadził do zagłady organów. W 1763 roku zapisano, że w skarbcu kościelnym złożone zostały puszczalki organowe: cynowe i drewniane. Widocznie niektóre tylko elementy z instrumentu zdołano uratować; być może posłużyły one do budowy nowych organów w końcu XVIII wieku. W 1763 roku używano zastępczo pozytywu szkatulnego, który znajdował się wtedy w dobrym stanie.⁸⁰

Łowicz, kościół pod wezwaniem Świętego Leonarda

Kościół posiadał już organy (zapewne pozytyw) w 1637 roku. W dwóch osiemnastowiecznych wizytacjach wspominany jest pozytyw: w 1763 roku pozytyw szkatulny, w 1780 roku pozytyw,⁸¹ być może ten sam instrument.

Łowicz, kościół Ojców Bernardynów

Do 1796 roku znajdowały się tam organy z 1625 roku wystawione z fundacji arcybiskupa Firleja. W 1797 roku nowe organy ukończył Józef Janiczek z Warszawy. Instrument był wyposażony w dwie klawiatury ręczne, klawiaturę nożną, miał 20 głosów.⁸²

Łowicz, kościół Ojców Bonifratrów

W świątyni znajdował się w XVIII wieku pozytyw, który spalił się w 1807 roku.⁸³

Łowicz, kościół Ojców Dominikanów

O organach tego kościoła wiemy tylko tyle, że zostały wyremontowane przed 1732 rokiem.⁸⁴

Łowicz, kościół Księży Pijarów

Obiekt posiadał na pewno organy w I połowie XVIII wieku, ale nic o nich nie wiemy. Obecny barokowy instrument zbudował w 1755 roku Paweł Ernest Rickert z Warszawy.⁸⁵

Maków

W 1765 roku wizytacja wspomina dobrze brzmiące organy o dziesięciu głosach.⁸⁶ Instrument przetrwał do 1844 roku.⁸⁷

Michałowice

Nie znamy daty erekcji organów w Michałowicach. Po wzniesieniu nowego koś-

⁷⁹ Wiktor Łyjak, *Organy i organmistrzowie w Łowiczu*, [w:] *Organy i muzyka organowa*. Prace specjalne 27, Akademia Muzyczna, Gdańsk 1982.

⁸⁰ Tamże, s. 134–136.

⁸¹ Tamże, s. 136–138.

⁸² Tamże, s. 138, 139; Wiktor Łyjak, *Do historii organów w Łowiczu*, [w:] „Muzyka”, 1981, nr 1.

⁸³ Tamże, s. 140.

⁸⁴ Tamże, s. 140, 141.

⁸⁵ Tamże, s. 141, 142.

⁸⁶ AAW, Wiz. 1761–1763, s. 410 k (wizytacja kościoła w Makowie nastąpiła w 1765 roku).

⁸⁷ W tym roku nowe organy zbudował Mateusz Mielczarski z Łowicza.

ciola (1752) zbudowano nowe organy (zapewne pozytyw stojący); instrument notowany jest w 1759⁸⁸ i 1762 roku.⁸⁹ Pozostawał on w świątyni jeszcze w 1851 roku.⁹⁰

Nieborów

Pozytyw wzmiankowany w 1759⁹¹ i 1763 roku⁹² mógł być instrumentem siedemnastowiecznym, gdyż w 1636 roku wizytacja notuje pozytyw w kościele nieborowskim.⁹³ Pozytyw ów zastąpiony został nowym pozytywem w I połowie XIX wieku.⁹⁴

Nowe Miasto

Jedna wiadomość o pozytywie w kościele parafialnym pochodzi dopiero z 1797 roku; miał on 7 głosów i dwa miechy;⁹⁵ przetrwał do około 1856 roku.⁹⁶

Pszczonów

Kościół otrzymał organy zapewne w XVII wieku. Z 1715 roku pochodzi wiadomość o organiście.⁹⁷ Jedyną wzmiankę dotyczącą osiemnastowiecznych organów zanotowano w 1762 roku; miały one 12 głosów i należały do większych w archidiecezji;⁹⁸ instrument przetrwał do II połowy XIX wieku.⁹⁹

Rawa Mazowiecka, kościół parafialny

W nie istniejącej dzisiaj świątyni notowano w 1762 roku reperowane organy.¹⁰⁰

Rawa Mazowiecka, kościół pod wezwaniem Świętego Ducha

W kościele szpitalnym (na jego miejscu stoi dziś kościół ewangelicki) znajdowały się organy (zapewne pozytyw), notowane w 1762 roku.¹⁰¹

Rawa Mazowiecka, kościół Ojców Augustianów

Niewiele możemy powiedzieć o organach tego kościoła. Pierwsze zapisy mówiące o pozytywie pochodzą dopiero z XIX wieku; odnoszą się one zapewne do instrumentu ustawionego w nowym kościele (1790). Pozytyw ów miał 7 głosów¹⁰² i usunięty został dopiero po II wojnie światowej.¹⁰³

Rawa Mazowiecka, kościół Ojców Jezuitów

Świątynia jezuicka w Rawie otrzymała zapewne organy już w XVII wieku. Osiemnastowieczne wzmianki niewiele o nich mówią: w 1729 roku notowany

⁸⁸ ADW, Wiz. 38, s. 6.

⁸⁹ AAW, Wiz. 1761-1763, s. 101; organy miały 9 głosów.

⁹⁰ AGAD, KWM, sygn. 1347.

⁹¹ ADW, Wiz. 31, s. 38.

⁹² AAW, Wiz. 1761-1763, s. 340.

⁹³ AKŁ,teczka Nieborów.

⁹⁴ AGAD, KWM, sygn. 1078, 1079; Ks. Józef Wieteska, *Kościół i parafia w Nieborowie*, [w:] „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1957/1958.

⁹⁵ BUJ, sygn. 6565 IV, k. 38v.

Około 1856 roku organy zbudował Mateusz Mielczarski z Warszawy.

Archiwum Parafii Świętego Jakuba w Skierniewicach, Księga zaślubionych od 1695 roku, zapis z dnia 4.VIII.1715 (Informacja Marii Łyjak).

⁹⁶ AAW, Wiz. 1761-1763, s. 248.

⁹⁹ Nowe organy zbudował Leopold Blomberg z Warszawy.

¹⁰⁰ AAW, Wiz. 1761-63, s. 230.

¹⁰¹ Tamże, s. 243.

¹⁰² AWŁ, mf. 123550, 18; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Augustianie, sygn. 92, s. 40.

¹⁰³ W 1946 roku zawarto kontrakt na obecne organy.

organista, w 1739 i 1766 roku instrument naprawiano. Niewykluczone, że w kościele istniały niezależne od siebie: organy i pozytyw. W XIX wieku wspomniany jest tylko pozytyw o dziesięciu głosach.¹⁰⁴

Rzeczycza

Po 1653 roku w odbudowanym kościele stanął nad głównym wejściem chór; ulokowano na nim małe organy (zapewne pozytyw).¹⁰⁵ W 1762 roku wizytacja wspomina pozytyw o siedmiu głosach i bębnie.¹⁰⁶ Instrument przetrwał do około 1891 roku.¹⁰⁷

Sierzchowy

Pośrednia wzmianka dotycząca organisty w Sierzchowach pochodzi z 1759 roku.¹⁰⁸ Trzy lata później tak opisano instrument: „Pozytyw, w którym głosów 6, miechów 2, z wagami ołowianemi”.¹⁰⁹ Akta z XVIII wieku jeszcze trzykrotnie wspominają pozytyw, w latach: 1795, 1796, 1797,¹¹⁰ przed 1795 rokiem był on reperowany. Nowe organy zbudowano w Sierzchowach w 1800 roku.¹¹¹

Skierniewice, kościół parafialny

Organy istniały w Skierniewicach już w 1603 roku.¹¹² W XVIII wieku kościół posiadał organy, które w 1750 roku znajdowały się w stanie ruiny.¹¹³ W 1762 roku zaznaczono tylko, że organy istnieją.¹¹⁴ W związku z budową nowego kościoła nieznanemu organmistrzowi wykonał nowe organy (pozytyw) o siedmiu głosach około 1781 roku; wystrój plastyczny instrumentu zaprojektował Efraim Schroeger.¹¹⁵ Z dawnych barokowych organów pozostał dziś tylko piękny prospekt.

Skierniewice, kościół pod wezwaniem Świętego Stanisława Biskupa

Pozytyw w 1750 roku wymagał reperatury,¹¹⁶ był więc to instrument starszy. Informacja o nim zanotowana została również w 1762 roku.¹¹⁷ Pozytyw pozostawał w kościele jeszcze w I połowie XIX wieku.¹¹⁸ Na jego miejscu zbudowano nowy pozytyw stojący około 1850 roku.¹¹⁹

Słupia

W 1759 roku notowany był w Słupiu pozytyw zreperowany kosztem proboszcza.¹²⁰ a więc dawniejszy instrument. W początku XIX wieku kościół posiadał pozytyw

¹⁰⁴ W. Łyjak, *Jezuicka kapela w Rawie Mazowieckiej*, [w:] „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1982, nr 9, s. 301.

¹⁰⁵ „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1960, s. 193.

¹⁰⁶ AAW, Wiz. 1761–63, s. 89.

¹⁰⁷ „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1960, s. 193.

¹⁰⁸ ADW, Wiz. 38, s. 4.

¹⁰⁹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 115.

¹¹⁰ BUJ, sygn. 6565 IV, k. 115, 120, 123, 127.

¹¹¹ Tamże, k. 133.

¹¹² AKŁ, sygn. AAG, Wiz. 4, s. 49, z tego roku pochodzi przywilej prymasa Karnkowskiego dla organisty w Skierniewicach.

¹¹³ Tamże, s. 13.

¹¹⁴ AAW, Wiz. 1761–63, s. 181.

¹¹⁵ Zachował się rysunek prospektu w planach kościoła.

¹¹⁶ AKŁ, sygn. AAG, Wiz. 4, s. 54.

¹¹⁷ AAW, Wiz. 1761–63, s. 197.

¹¹⁸ Np: AKŁ, Wizytacja z 1825 roku.

¹¹⁹ Pozytyw zbudował zapewne Mateusz Mielczarski

¹²⁰ ADW, Wiz. 44, s. 7.

o siedmiu głosach,¹²¹ niewykluczone, że był to instrument wzmiankowany poprzednio. Pozytyw przetrwał do 1828 roku.¹²²

Stara Rawa

W 1762 roku notowano w kościele pozytyw.¹²³ Jeżeli w I połowie XIX wieku pozostawał w Starej Rawie ten sam instrument, był to pozytyw średnich rozmiarów – liczył 8 głosów.¹²⁴

Ujazd

Jedyna wzmianka o organach (zapewne o pozytywie) pochodzi z 1762 roku; kościół posiadał wówczas dźwięczny instrument.¹²⁵

Wysokienice

Pozytyw w kościele wysokienickim wymagał w 1759 roku reperacji,¹²⁶ która nastąpiła przed 1762 rokiem.¹²⁷ Nowy pozytyw powstał przed 1825 rokiem.¹²⁸

Złaków Kościelny

Jedyna osiemnastowieczna wzmianka o organach (pozytywie?) dobrze brzmiących pochodzi z 1763 roku.¹²⁹ Akta z XIX wieku notują pozytyw o siedmiu głosach do 1866 roku;¹³⁰ zapewne był to wspomniany wcześniej instrument barokowy.

Żelazna

W 1759 roku w kościele był pozytyw znajdujący się w bardzo złym stanie, zniszczony zapewne wieloletnim użytkowaniem.¹³¹ Przed 1762 rokiem instrument zreperowano.¹³² Pozytyw ów zastąpiono nowym w 1828 roku.¹³³

Żelechlinek

W 1759 roku w Żelechlinku nie było organów.¹³⁴ W 1762 roku zanotowano, że kupiono pozytyw szkatulny, a wydatek pokryto z sumy przeznaczonej na zakup instrumentu (z legatu).¹³⁵

¹²¹ AWŁ, mf. 123192, s. 973 (akta par. Jeźów, inwentarz kościoła w Słupi znalazł się tam przypadkowo).

¹²² AGAD, KWM, sygn. 1414, w 1828 roku kupiono organy z kościoła parafialnego p.w. Świętej Katarzyny w Zgierzu.

¹²³ AAW, Wiz. 1761–63, s. 202.

¹²⁴ AGAD, KWM, sygn. 1402.

¹²⁵ AAW, Wiz. 1761–63, s. 70.

¹²⁶ ADW, Wiz. 44, s. 61.

¹²⁷ AAW, Wiz. 1761–63, s. 49.

¹²⁸ AGAD, KWM, sygn. 941.

¹²⁹ AAW, Wiz. 1761–63, s. 396.

¹³⁰ AGAD, KWM, sygn. 994, 995.

¹³¹ ADW, Wiz. 44, s. 38.

¹³² AAW, Wiz. 1761–63, s. 46.

¹³³ Nowy pozytyw z podwieszonym pedałem zbudował Karol Żakiewicz z Brzezin.

¹³⁴ ADW, Wiz. 44, s. 79.

¹³⁵ AAW, Wiz. 1761–63, s. 54, 57.